

Ed van der Elsen

fotografeert
het Philips NatLab

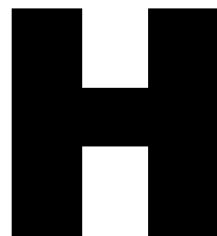
HIT & RUN

WBOOKS

**Ed van der Elsen fotografeert
het Philips NatLab**

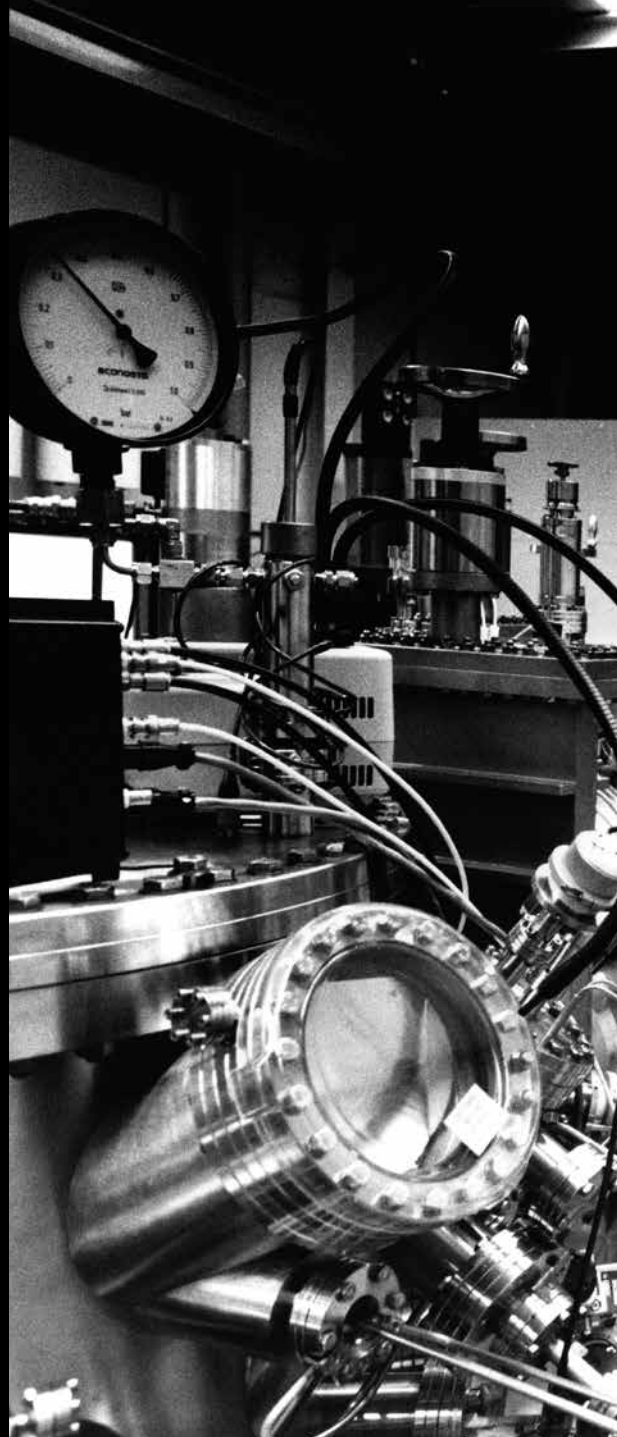
IT&RUN

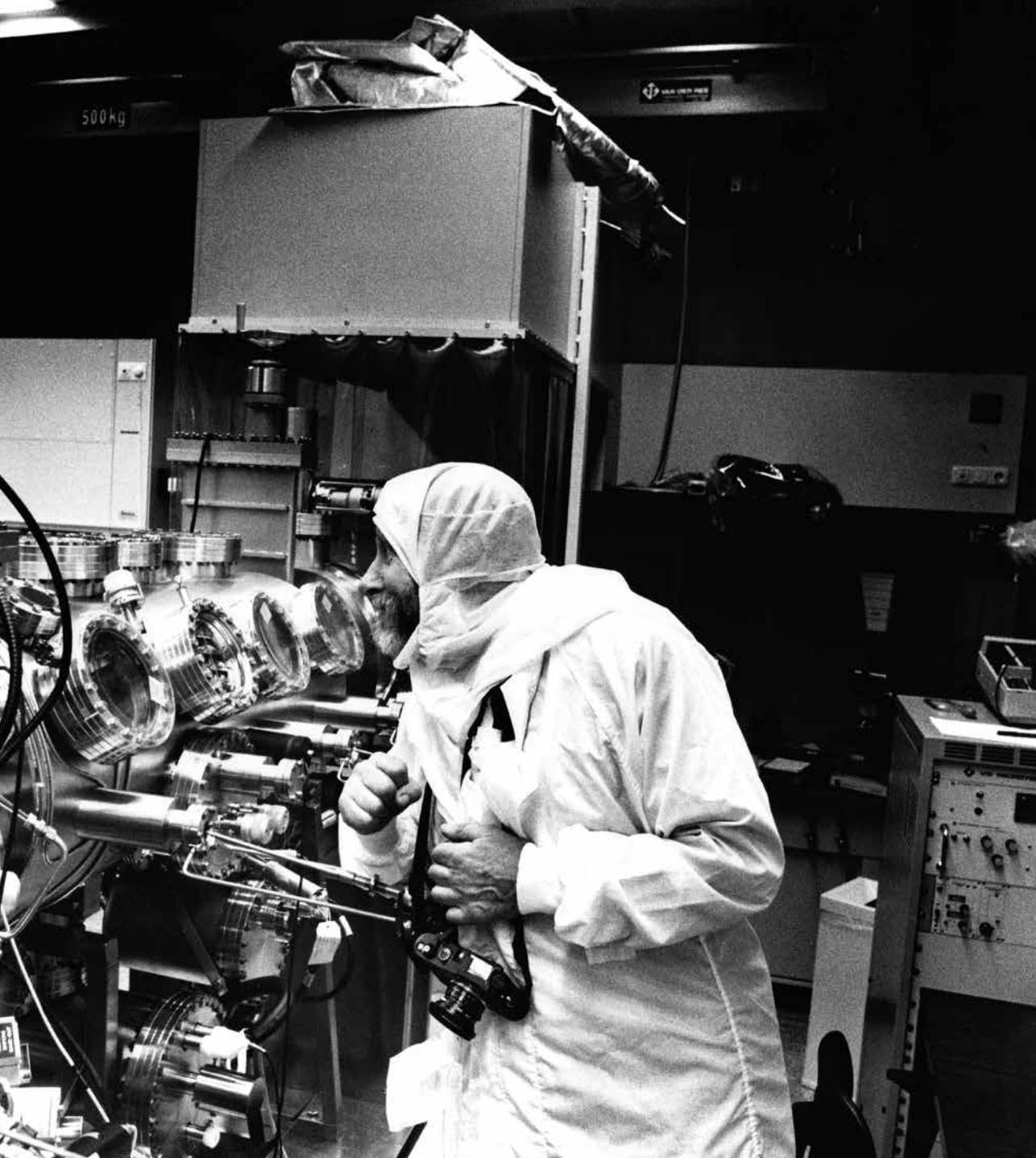
Fotoselectie: Vincent Mentzel

Teksten: Dirk van Delft & Vincent Mentzel

Inhoud

- 7 Inleiding en verantwoording
- 9 Emotioneel feest
- 15 Biografie Ed van der Elsen
- 21 Het NatLab van de jaren tachtig
- 23 Kijken in geleerde koppen
- 26 Foto's Ed van der Elsen
- 125 Biografie Vincent Mentzel
- 127 Over Museum Boerhaave
- 128 Colofon

Inleiding en verantwoording

Het begon in het Rijksmuseum. De afdeling Nederlandse Geschiedenis aldaar had twee fotografen, onder wie Ed van der Elsken, opdracht gegeven 'de omroep in Nederland' in beeld te brengen. Op 3 november 1982 opende de gelijknamige tentoonstelling. Ed van der Elsken, die 'techniek' voor zijn rekening zou nemen, was aanwezig met vijftig foto's. Twee daarvan waren geschoten op het NatLab, het Natuurkundig Laboratorium van Philips in Eindhoven. Toen Hans Brink, hoofd PR op het NatLab, ze in Amsterdam zag, wist hij: zo kunnen foto's ook. Waarna Van der Elsken het verzoek kreeg een complete serie in het NatLab te maken. Hij ging er gretig op in. Hij vond het een fascinerende wereld en ook zag hij zijn kans schoon een hoge resolutie zwart-wit videocamera te bedingen als deel van het honorarium, speciaal voor hem te bouwen.

Vanaf 1984 is Van der Elsken een keer of zeven op het NatLab in Eindhoven geweest. Samen met Hans Brink dwaalde hij rond. Duizenden foto's heeft dat opgeleverd. Een aantal afdrucken is bij het afscheid van directeur Hajo Meyer in 1984 op het NatLab geëxposeerd – Van der Elsken heeft van die borden foto's gemaakt. Ook een bezoek van Frits Philips aan het laboratorium en de receptie ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan in 1989 heeft hij vastgelegd. Pas in de aanloop naar dat jubileum kreeg Brink het idee voor een fotoboekje, *NATLAB*, dat alleen intern is verspreid. Philips verkeerde in zwaar weer – operatie Centurion stond voor de deur – en het feestje moest een stuk soberder dan aanvankelijk in de bedoeling lag.

De negatieven en fotoafdrucken werden in eerste instantie bewaard op de audiovisuele dienst van het NatLab, samen met honderdduizenden andere opnames. Naarmate de jaren verstreken en de afdeling kromp (steeds meer zaken werden uitbesteed), raakte het werk van Van der Elsken uit beeld, al helemaal toen Brink met pensioen ging. Wat resteerde van de dozen met afdrucken belandde bij Philips Company Archives. Die bewaart ook scans van de negatieven, maar de originelen leken zoek. Het is aan de oplettendheid van Frans Schraven, grafisch vormgever bij Philips Research, te danken dat ze niet bij de zoveelste opruimactie in de Klikobak eindigden maar alsnog aan Philips Company Archives zijn overgedragen.

De NatLab-foto's van Ed van der Elsken zijn altijd een onderbelicht aspect gebleven in een rijk en aansprekend oeuvre – alleen het Gemeentemuseum Helmond heeft 16 foto's in zijn collectie, in tweetallen geplakt op een uitvergrote contactafdruk. Philips bezit de rechten, *NATLAB* is een interne Philips-publicatie (hier en daar nog anti-quarisch verkrijgbaar) en het originele materiaal, afdrucken en negatieven, is niet openbaar toegankelijk. In december 2013, ter gelegenheid van de tentoonstelling '100 Jaar uitvindingen, made by Philips Research' in Museum Boerhaave, publiceerden Dirk van Delft en Ad Maas het boek *Philips Research: honderd jaar uitvindingen die ertoe doen* (WBOOKS). In hoofdstuk 15, 'Het NatLab van Ed van der Elsken', is een dozijn foto's uit *NATLAB* gereproduceerd. Het idee rees de NatLab-foto's apart aandacht te geven.

De tentoonstelling 'Hit & Run. Ed van der Elsen fotografeert het Philips NatLab' wil samen met het gelijknamige boek – dit boek – alsnog recht doen aan een bijzondere collectie foto's die tot nu toe een verborgen en veronachtzaamd bestaan heeft geleid. Behalve foto's uit *NATLAB* gaat het om opnames die Van der Elsen maakte van een bezoek van Frits Philips aan het laboratorium en van de viering van het 75-jarig bestaan van het NatLab in 1989. Foto's van beide laatste onderwerpen ontbreken in *NATLAB* en bereiken voor het eerst de buitenwereld. Circa honderd originele afdrucken, gepreegd of voorzien van het stempel 'Ed van der Elsen Edam' zijn in de tentoonstelling te zien. Nog eens veertig afdrucken zijn gescand met het oog op projectie in Museum Boerhaave – in het boek zijn ook deze opgenomen.

De selectie is van de hand van Vincent Mentzel, bekend van zijn werk als fotojournalist van *NRC Handelsblad*. Zijn rol als gastconservator van Museum Boerhaave heeft hij met groot vakmanschap en aanstekelijk enthousiasme vervuld.

Voor het eerst kan het publiek buiten Philips kennis maken met een unieke serie fotoportretten van een wereld bevolkt met eigenzinnige onderzoekers op zoek naar nieuwe techniek. Ed van der Elsen fotografeerde geen ongenaakbare wetenschap maar onderzoekers en technici van vlees en bloed in hun biotoop van proefopstellingen, vergaderkamers, werkplaatsen, computerprints en krijtborden. Razendsnel – 'Hit & Run' – zette hij ze bij verrassing op de gevoelige plaat, of liet ze naar zijn wensen poseren. De foto's bieden een tijdsbeeld van een vermaard researchlaboratorium in de jaren tachtig en zijn niet alledaagse bewoners.

Grote dank gaat uit naar Philips Company Archives, dat het originele NatLab-materiaal van Ed van der Elsen beheert. Vooral Jan Paulussen en Frans Vos hebben zich enorme inspanningen getroost en voor de totstandkoming van tentoon-

stelling en boek zijn ze van onschatbare betekenis geweest. Bij Philips Research waren Ferrie Aalders en Bert Spierings waardevolle aanspreekpunten. Zeer verheugd zijn we met het initiatief van Philips Company Archives om de serie NatLab-negatieven in bruikleen te geven aan het Nederlands Fotomuseum in Rotterdam. Materiaal van deze betekenis hoort in het publieke domein. We danken directeur Ruud Visschedijk van het Nederlands Fotomuseum en collega Marloes Krijnen van het Amsterdamse FOAM voor hun steun.

Eveneens danken we Anneke Hillhorst, die in 1984 met Ed van der Elsen huwde. Zij en haar huidige partner Han Hogeland hebben enthousiast aan het project meegewerkt en ook de videocamera die het NatLab daadwerkelijk bouwde aan Museum Boerhaave in bruikleen gegeven. Hans Brink, die met Ed en Anneke bevriend raakte, danken we voor zijn medewerking en het ter beschikking stellen van brieven.

Vormgeving van tentoonstelling en boek was in handen van Karen Polder. De originele fotoafdrucken zijn gescand en bewerkt door Hilko Visser. Binnen Museum Boerhaave vervulde Annette Los de rol van projectleider. Ook Annelore Scholten, hoofd Publiek & Presentatie, was nauw betrokken.

Ed van der Elsen was een markante persoonlijkheid en een groot vakman. *Hit & Run. Ed van der Elsen fotografeert het Philips NatLab* is bedoeld als eerbetoon aan een fotograaf die ook ver weg van de straat excelleerde.

Dirk van Delft, *directeur Museum Boerhaave*
Vincent Mentzel, *fotograaf en gastconservator*

Emotioneel feest

'Ik ben een eeuwig oefenende trapezewerker'

Ed van der Elsen (1925–1990) – daar keek je niet alleen tegen op, in zijn nabijheid werd je letterlijk stil. Zijn aanwezigheid was er een waar je niet omheen kon.

In de zestiger jaren ben ik als assistent begonnen bij de Amsterdamse theaterfotografe Maria Austria. Woonachtig in Rotterdam, met de trein reizend naar Amsterdam, 's avonds weer terug naar het veilige Rotterdam. Daar waren de andere Rotterdamse fotografen: Wout Berger, Piet van Leeuwen, Peter Martens, Jan Henderik. Hardwerkende mannen die af en toe in de kroeg zaten.

In Amsterdam was mijn leermeesteres Maria Austria omringd door beroemdheden als Cas Oorthuys, Ed van der Elsen, Jaap Pieper, Ad Windig, Ata Kandó, Paul Huf en noem maar op. Daar ontmoette je toen al de fotogeschiedenis van Nederland.

Ik voelde me met de dag kleiner worden in die Amsterdamse doka aan de Willemsparkweg. Maria leerde mij met behoorlijk harde hand de fijne kneepjes van het vak, met af en toe een verwijzing naar die andere beroemde Amsterdammers met een camera.

Ik vertel u dit omdat het bepalend is geweest voor de rest van mijn fotografische carrière. De wereld van vrijheid en heerlijke anarchie. De camera en het afdrukken van foto's werd iedere dag opnieuw uitgevonden.

Ed van der Elsen loopt als een rode draad door mijn leven. In Rotterdam was ik goed bevriend met

Peter Martens (1937–1992), de veel te vroeg gestorven collega van Ed en mij. Ze waren beiden een groot voorbeeld voor fotografen van mijn generatie. Betrokken, emotioneel, geen angst voor gezag.

'Gezag moet het verdienen om gezag te mogen zijn', was de slogan.

Respect voor de samenleving, voor de minder bedeelde in de wereld.

Onlangs heb ik opnieuw met veel bewondering Ed's prachtige verhaal van Evelyn de Regt uit 1991 in het mooie boek *Once upon a time* doorgelezen. Het leest echt als een spannend geschiedenisboek.

Met andere ogen heb ik naar zijn werk gekeken. Gemerkt hoe intens hij werkte, zijn onderwerp benaderde en ermee omging. Hoe eigen zijn presentatie was. Een inspiratiebron voor altijd.

Natuurlijk probeerde je zoveel mogelijk van iedereen iets op te pikken. Austria, Huf, Van der Elsen, Martens...

Druktechniek, omgaan met mensen, stijl van fotograferen... Mag dat? Ja dat mag. Op de Rotterdamse Kunstacademie leerden we niet anders... Kijken kijken en nog eens kijken.

Wat heeft dit alles nu met het Ed van der Elskens NatLab te maken?

Toen Museum Boerhaave-directeur en oud NRC-collega Dirk van Delft mij benaderde om als 'gast-curator' te kijken naar het werk dat Ed van der Elsen in de 80-er jaren heeft gemaakt in opdracht van Philips bij het NatLab, hoefde ik niet lang na te denken. Natuurlijk! Wat een ongelooflijke eer.

NatLab April 1986 - "laatste" opnamen
(Ed van der Elsken)

Onmiddellijk schoot mij het dubbelinterview uit het fotoblad P/F door het hoofd. Ernst Gottlieb die Van der Elsken en Mentzel tegenover elkaar zette. 'De trapezewerker (van der Elsken) die als zelfstandig fotograaf zijn hele leven lang wil blijven oefenen' en ik als 'werknemer van de NRC die van zijn baas de gelegenheid krijgt om mooie foto's te maken'. Hoe toevallig dat dat gesprek in 1987 plaatsvond in de periode dat Ed bezig was aan zijn jarenlange project bij het Philips NatLab.

Ed die mij in dit gesprek nog eens uitlegt hoe het is om met de Leica te werken die 'zo discreet is en heel zachtjes zucht als je een foto maakt...' En zijn meesterlijke uitspraak, die je nu pas op waarde weet te schatten:

'Ik ben een oude meester en kan nog vijftien jaar produceren. Ik wil alleen nog maar met een gouden vorkje eten.'

Toen had ik ook niet kunnen bedenken met mijn eigenwijze hoofd, dat ik nog eens bijna dertig jaar later door Museum Boerhaave gevraagd zou worden om door het werk van Ed van der Elsken te gaan. En met name te zoeken naar het NIET gepubliceerde werk.

Het blijkt een buitengewoon emotioneel feest te worden.

Snuffelen in het fotomateriaal dat keurig verzorgd opgeslagen ligt bij de Philips-archieven in Eindhoven. Hier valt iets te leren. Het in mei 1989 uitgegeven NatLab-boekje diende als mijn leidraad.

Samen met hoofd Publiek & Presentatie Annelore Scholten reisde ik af naar Eindhoven, waar we ontvangen werden door het geschiedenisgeweten van Philips: Jan Paulussen en Frans Vos. Deze laatste beheert het archief. Alles keurig geordend en gestapeld in ongeveer 15 dozen: Ed van der Elsken.

Het was een bijzondere ervaring om daar doorheen te gaan. Door Ed van der Elskens zelf gedrukte foto's van zijn wandelingen door de Philips gebouwen. Deuren open gooiend, vermomd als eskimo in een wit pak, mens en machines fotograferend. Ik hoorde zijn karakteristieke stemgeluid weer.

Welk een machtig gevoel, dat dit fotowerk door hem zelf was gedrukt en goedgekeurd. Een werkelijk bijzondere vondst waren de negatieven van zijn bezoeken aan Philips, een reddingsactie van bedrijfsfotograaf Frans Schraven.

In een container vond hij een ordner met alle negatieven, ruim 62 bladen van Ed, gemaakt in die 80-er jaren van de vorige eeuw. Schraven heeft ze vervolgens allemaal ingescand. Een waardevolle gebeurtenis.

Ed was een constante factor in mijn fotografisch leven. Onze wegen kruisten zich bij allerlei gelegenheden, zoals het eerder genoemde dubbelinterview voor het tijdschrift P/F. Wat probeerde ik, eigenwijs mannetje, Ed te overtuigen van de vernieuwde kanten van de fotografie.

Maar eigenlijk hing ik natuurlijk aan zijn lippen. Hoe vooruitziend was Ed met zijn opmerking waar hij zegt 'dat de toekomst waarschijnlijk ligt in film en video, wat heel dicht bij 'still' fotografie ligt'. Doordat hij met echt geluid en projectie op het (TV-)scherm kwam, zeiden mensen: 'Ik heb een echte film gezien.' Dat is de toekomst. Hoe bijzonder is het om de geschiedenis die Ed heeft meegemaakt zich nu te zien herhalen. Het werk wat we tegenkomen bij Philips en wat u hier bij Museum Boerhaave terugziet, is van een heerlijke onbevangenheid. Ed wilde leren, zelf het liefst knutselen, in de hoofden van de mannen (en vrouwen) kijken om te zien wat hen bewoog om bepaalde hande-

lingen te verrichten. Voelde zich senang op een receptie met meneer Philips... Op een foto leunt hij tegen de rots in de branding, de pionier van de Nederlandse televisie, Erik de Vries aan.

Gedroeg zich bepaald niet als een 'fly on the wall' tijdens het fotograferen maar wilde graag zelf deel uitmaken van het uitvindergilde. Hij was zelf ook een uitvinder op zijn terrein. Anneke Hillhorst vertelde dat Ed zelf knutselde aan camera's en statieven. Het fotowerk van Ed was af en toe behoorlijk saai, want uitvinden gaat nu eenmaal niet met grote knallen gepaard. Maar u ziet in het werk door hem gemaakt in dit NatLab, dat hij heeft gedacht: fotografeer nu maar lekker alles, in de donkere kamer doen we het echte werk wel. En zo is het.

De meesterhand van de drukker heeft van soms suffe opnames afdrukken gemaakt waar je met plezier en verwondering naar kijkt. De beeldrijm die er in zit, mannetjes met dit in de hand, mannetjes met dat in hun handen, kijkende mensen, zittende mensjes. Het roept verwachtingen op.

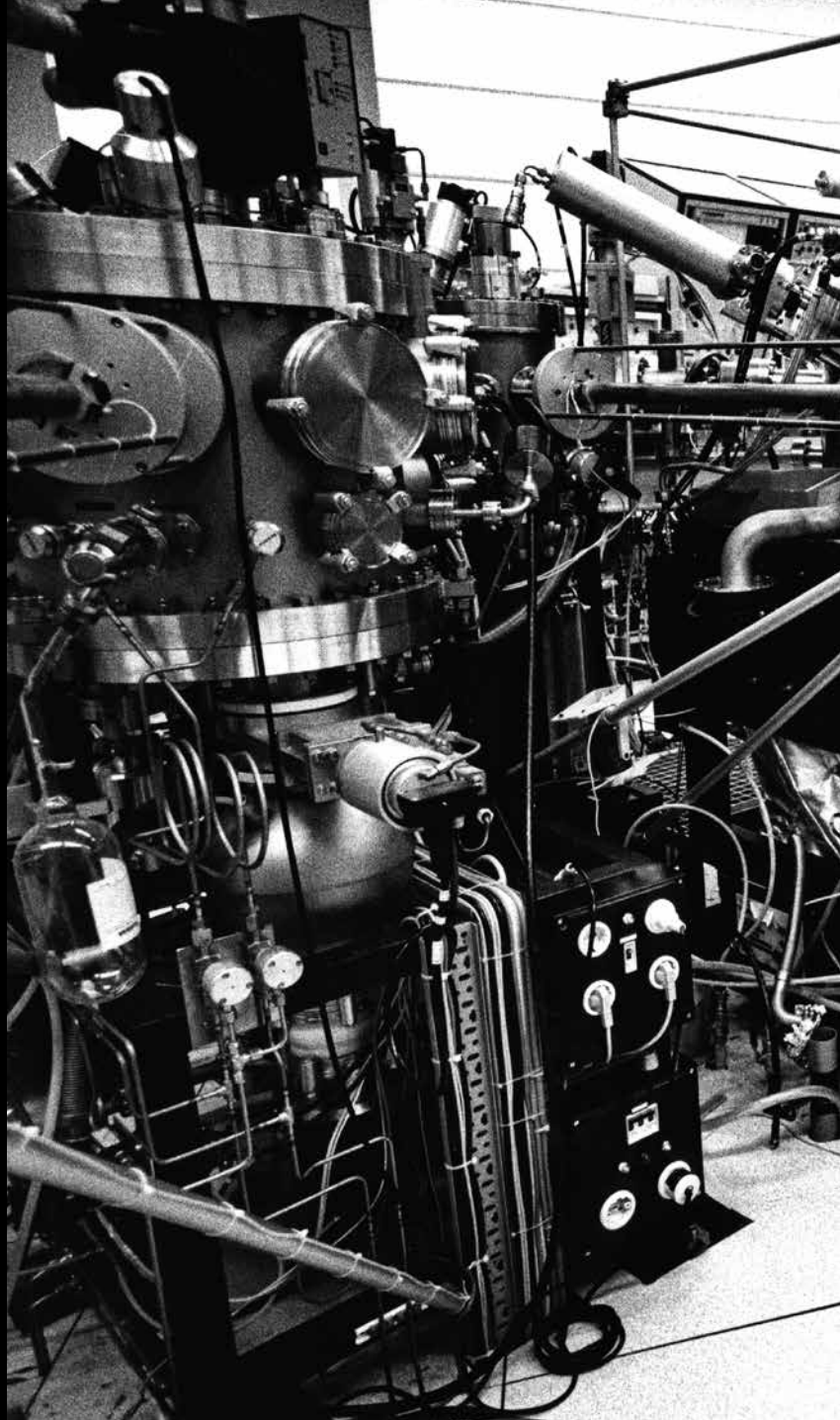
Door opnieuw het werk van Ed van der Elsen in Museum Boerhaave te tonen blijkt maar weer hoe krachtig het medium fotografie is en altijd zal blijven.

Rotterdam, juli 2014
Vincent Mentzel

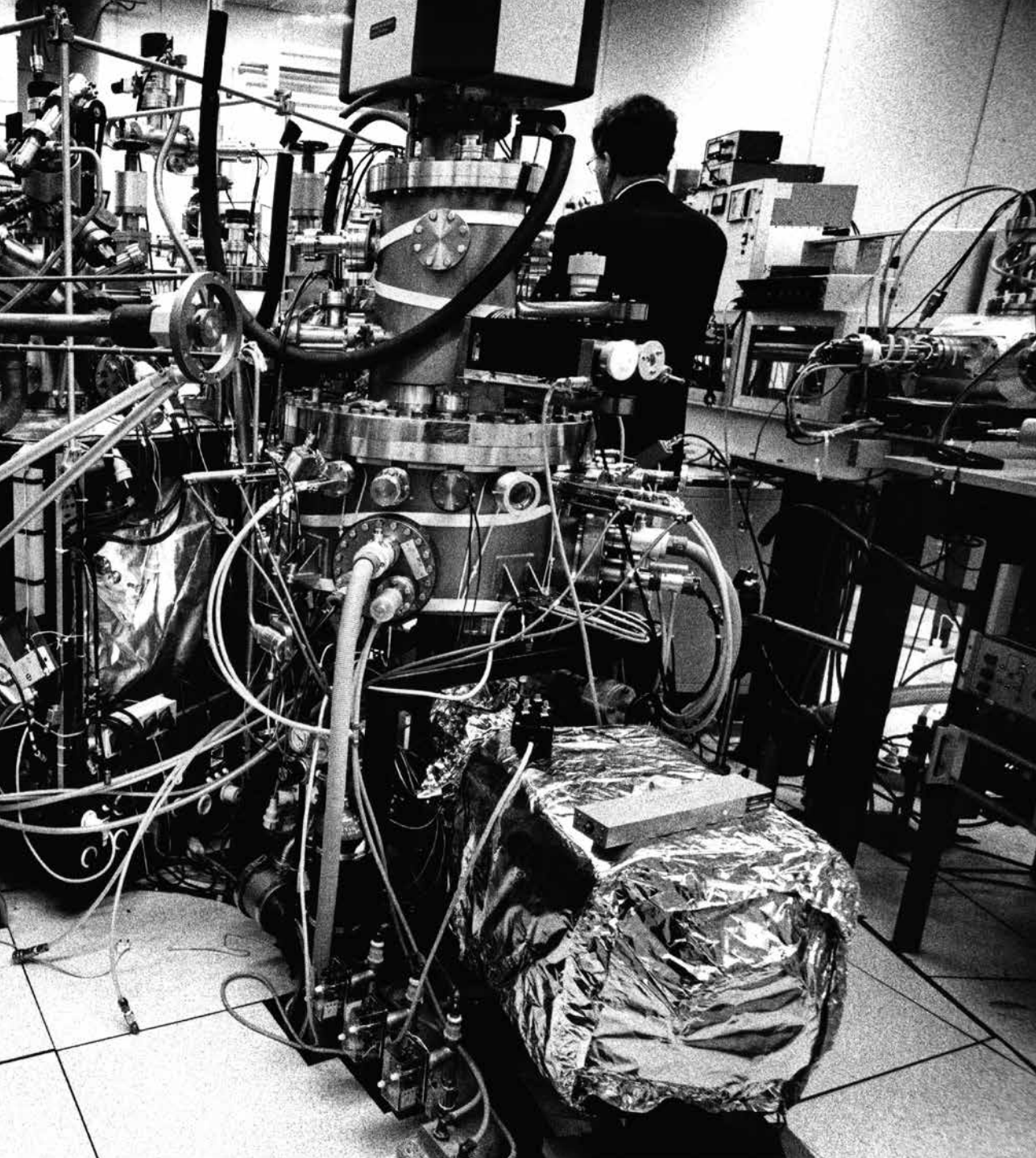

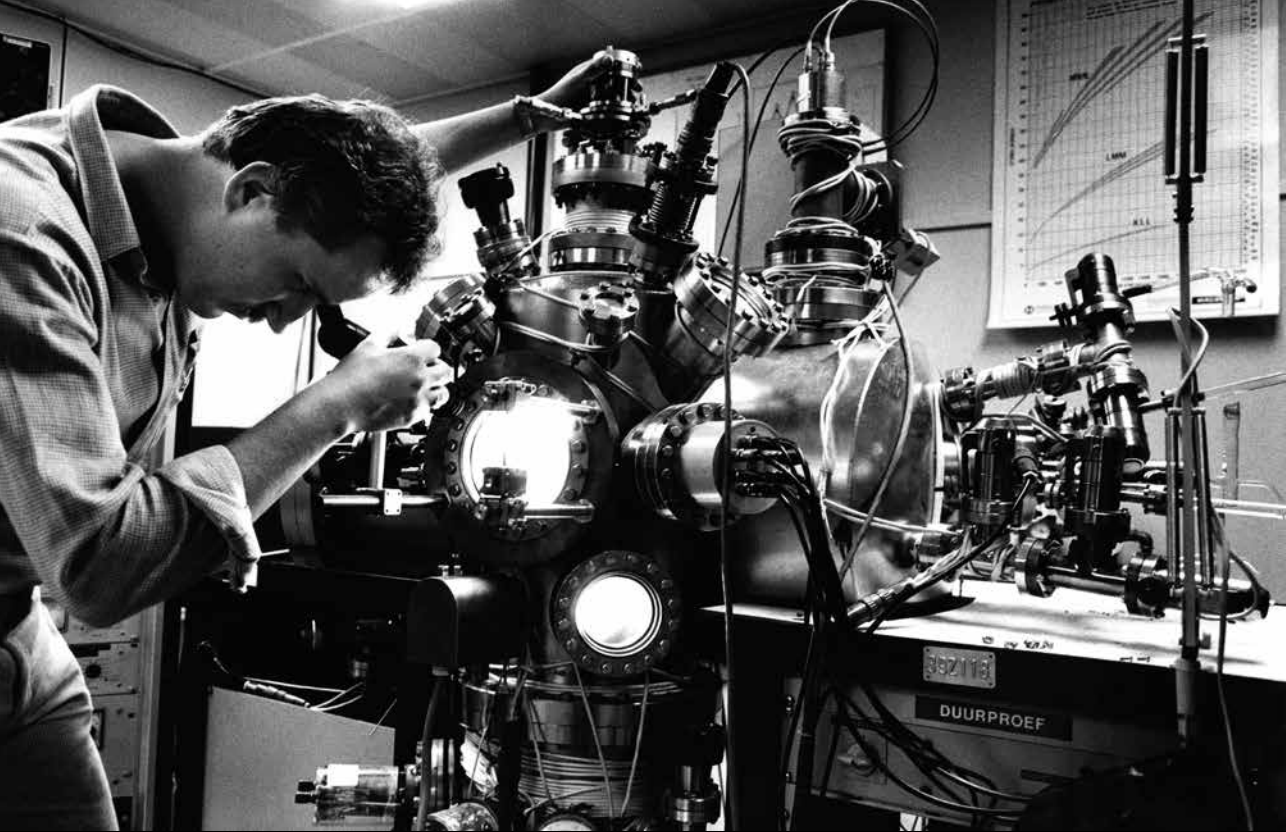
< Ter gelegenheid van het afscheid van dr. H.J.G. (Hajo) Meyer zijn foto's eenmalig in het NatLab geëxposeerd. Hans Brink (boven) was initiatiefnemer van het Van der Elskenproject.
> Hajo Meyer omhelst zijn secretaresse Maureen.

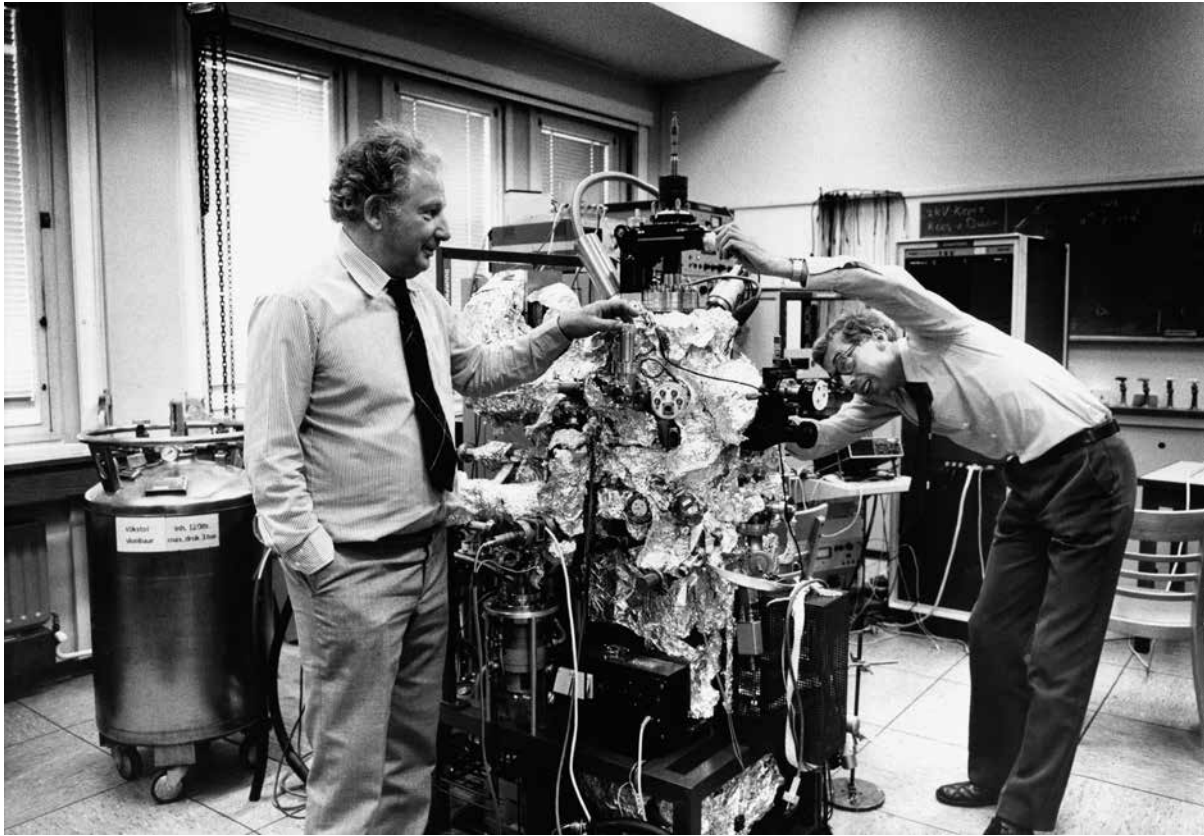

Vacuümtechnologie.

Vorbereidingen
voor experiment in
vacuümkamer.

Controle van een
IC-ontwerp.

*Hit & Run. Ed van der Elsen fotografeert
het Philips NatLab* verschijnt ter gelegenheid
van de gelijknamige tentoonstelling in
Museum Boerhaave, van 13 september 2014
tot en met 4 januari 2015.

Uitgave: WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com

In samenwerking met: Museum Boerhaave, Leiden
info@museumboerhaave.nl
www.museumboerhaave.nl

Tekst: Dirk van Delft en Vincent Mentzel
Foto's: Ed van der Elsen / Philips Company Archives
Grafisch ontwerp: Karen Polder
Beeldbewerking: Hilko Visser
Fotografie: Vincent Mentzel

© 2014 WBOOKS / Museum Boerhaave / de auteurs
ISBN 978 94 625 8062 6, NUR 680

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave
mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar
gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij
elektronisch, mechanisch, door fotokopieën,
opnamen of op enige andere wijze, zonder vooraf-
gaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met
betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke
bepalingen te regelen. Degenen die desondanks
menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen
zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten
bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld
met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2014.

Omslag: NatLab-medewerkers in de clean room.

In de jaren tachtig krijgt Ed van der Elsen, 'enfant terrible van de Nederlandse fotografie', opdracht om het NatLab, het roemruchte onderzoekslaboratorium van Philips, in beeld te brengen. Het levert een unieke serie fotoportretten op van een wereld bevolkt met eigenzinnige onderzoekers op zoek naar nieuwe techniek. Van der Elsen fotografeerde geen ongenaakbare wetenschap maar onderzoekers en technici van vlees en bloed in hun biotoop van proefopstellingen, vergaderkamers, werkplaatsen, computerprints en krijtborden. Nooit bereikten deze opnamen de buitenwereld. *Hit & Run. Ed van der Elsen fotografeert het Philips NatLab*, dat verschijnt ter gelegenheid van de gelijknamige expositie in Museum Boerhaave, maakt ze voor het eerst publiek.

Fotoselectie: Vincent Mentzel

Teksten: Dirk van Delft & Vincent Mentzel

NAT LAB

Photo and Copyright
Ed van der ELSEN
Zeevang 5, Meeldijk 4
1135 PZ Edam-Volendam
HOLLAND

WWW.WBOOKS.COM